

Klaudy K. 2002. Oponensi vélemény Pápai Vilma „Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–angol párhuzamos korpuszok egybevetésével” című doktori értekezéséről.

Fordítástudomány 4. évf. 1. szám. 107–112.

Oponensi vélemény Pápai Vilma „Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–angol párhuzamos korpuszok egybevetésével” című doktori értekezéséről

Klaudy Kinga

Az utóbbi években a nemzetközi fordítástudomány egyre nagyobb figyelmet fordít a fordítás univerzális jellegzetességeinek feltárására. Vonatkozik ez mind az eredményközpontú mind a folyamatközpontú megközelítésre, tehát a **fordított szövegek** univerzális jellegzetességeinek kimutatására, és a **fordítói viselkedés** univerzális sajátosságainak feltárására egyaránt.

Örvendetes, hogy Pápai Vilma dolgozatának témaválasztása ebbe a nemzetközi vonulatba illeszkedik bele. Az explicitáció egyike a fordítás feltételezett univerzáléinak, az előbb említett mindkét értelemben: tehát egyrészt feltételezzük, hogy a fordítók, akiknek célja a két különböző nyelvközösség közötti kommunikáció elősegítése minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeznek megkönnyíteni célnyelvi olvasó dolgát, másrészt feltételezzük, hogy ebből következően a célnyelvi szövegek explicitebbek, azaz nyiltabbak, világosabbak, bőbeszédűbbek, redundánsabbak lesznek, több felszíni kapcsoló elemet fognak tartalmazni mint az eredeti forrásnyelvi szövegek, sőt azt is feltételezzük, hogy a fordított szövegek, mint afféle **másodlagos** szövegalkotás eredményeképp létrejött szövegek általában explicitebbek mint az eredeti, azaz **elsődleges** szövegalkotás eredményeképp létrejött szövegek.

Ezt a hipotézist Blum-Kulka fogalmazta meg először 1986-ban, már akkor is jelezve, hogy ez így csak egy hipotézis, amit nagyméretű és különböző nyelvpárokot feldolgozó szövegtörzseken kell vizsgálni, bár akkor, 1986-ban, még senki sem gondolhatott arra, hogy alig tíz év múlva milyen óriási gépileg olvasható szövegtörzsek állnak majd a kutatók rendelkezésére, és hogy ezeket a törzseket a fordítások kutatására is fel lehet használni.

Pápai Vilma jól ismeri mind John Sinclair mind Mona Baker munkásságát. Sinclairnek köszönhetjük a korpusznyelvészeti módszertani megalapozását, Mona Bakernek a fordítástudományban való alkalmazás propagálását, aminek következtében egyre több párhuzamos fordítási korpusz épül világszerte. Pápai Vilma nem kisebb dologra vállalkozott, mint hogy saját korpuszt épít fel az explicitációs hipotézis tesztelésére. Az általa ARRABONA korpusznak nevezett szöveggyűjtemény két részből áll, egy angol-magyar és egy magyar-magyar korpuszból. Az első angol szépirodalmi és tudományos szövegeket és azok magyar fordításait tartalmazza, a második fordított magyar szövegeket és eredeti magyar szövegeket tartalmaz. Az elsőt Mona Baker terminusával párhuzamos (parallel) korpusznak a másikat összehasonlítható (comparable) korpusznak nevezhetnénk, de mivel ezek a terminusok meglehetősen vitatottak a szakirodalomban, egyetértünk a dolgozat szerzőjével, aki mindkét korpuszt párhuzamosnak nevezi. Mindkét korpuszban (FMK, MMK) kétszer nyolc mű

első száz mondata található, ami nem négyszer csak háromszor 800 azaz 2400 mondatot jelent, mivel a fordított magyar korpusz (FMK) része mind az angol-magyar korpusznak (AMK) mind a magyar-magyar korpusznak (MMK).

A dolgozat jól szerkesztett, világos felépítésű, könnyen áttekinthető. Hét fejezetből áll, ebből az első a hipotézis, az ötödik és a hatodik a bizonyítás, a második, harmadik és negyedik a témában folyó nemzetközi kutatások áttekintése és a módszer felvázolása, a hetedik pedig az összefoglalás, de a fejezetek mindegyikének saját összefoglalása is van. A dolgozat elején található a tartalomjegyzék, az ábrák jegyzéke és a jelmagyarázat, ami megkönnyíti a mondanivaló követését. A számozott oldalak száma 163, de ebben nincsen benne a függelék és a 13 oldalas irodalomjegyzék. Az 1. fejezetben a szerző ismerteti a kutatás előzményeit, a kutatás célját, és menetét. Megfogalmazza a kutatási kérdéseket, amelyek a következők:

- (1) Növekszik-e az explicités szintje az angolból magyarra fordított szövegekben az eredetihez képest?
- (2) Explicitebbek-e a fordítás eredményeképp kapott magyar szövegek mint az eredeti magyar szövegek?
- (3) Változik-e az explicitáció mértéke a szöveg műfajától függően?
- (4) Univerzális jellemzője-e az explicitáció a fordítás folyamatának?

Eddigi fordításoktatói, fordításelemzési tapasztalatai és a szakirodalom tanulmányozása alapján a következő válaszokat adja ezekre a kérdésekre, amelyek egyben a dolgozat kiinduló hipotézisei is:

- (1) Az angolról magyarra fordított szövegek explicitebbek, mint az eredeti angol szövegek.
- (2) A fordítás útján létrejött magyar szövegek explicitebbek, mint az eredeti magyar szövegek
- (3) Az explicitáció mértéke magasabb a tudományos szövegekben, mint a szépirodalmi szövegekben.
- (4) Az explicitáció univerzális sajátossága a fordításnak.

Mielőtt a hipotézisek bizonyítására vagy cáfolatára kerülne a sor a szerző három fejezetet szentel a vizsgálat megalapozásának: a 2. fejezet témája a fordítás mint speciális kommunikáció (17-30), a 3. fejezet az explicitációs hipotézissel kapcsolatos eddigi kutatásokat tekinti át (30-47), a 4. fejezet pedig a korpusznyelvészet és a fordításkutatás kapcsolatát mutatja be (47-74). Mivel Magyarországon eddig kevésbé kutatott területről van szó, ezt a három fejezetet mindenképpen indokoltak tartjuk, annál is inkább mivel a szerző nemcsak a szakirodalom idevonatkozó fejezeteinek ismertetését nyújtja, hanem a saját állásfoglalását is megfogalmazza (vö. Sager modelljének adaptációja 22-25-old.).

A dolgozat 5. fejezete tartalmazza az angol-magyar korpusz elemzését, az explicitációs műveletek szempontjából. A szerző 16 explicitációs műveletet különít el az angol-magyar fordításban, és ezeket elemzi, tehát a korpusz feldolgozása ebben a fejezetben nem teljes körű, hanem reprezentatív jellegű.

A szakirodalomban mindmáig vitatott kérdés, hogy mi számít explicitációak: csak a megszámlálható többlet, tehát a több szó, több írásjel stb., vagy vegyük számításba a szemantikai többletet is, amikor egy általánosabb jelentésű forrásnyelvi szónak egy konkrétabb jelentésű célnyelvi szó felel meg a fordításban (Esterházy példáját megfordítva: ha a *gehen*-ből *cammog* lesz). Ebben a kérdésben P.V. állást is foglal a dolgozat 74. oldalán, ahol azt mondja, hogy a tágabb értelmezést követve explicitációnak vesz "minden olyan strukturális,

szemantikai, grammatikai, logikai és pragmatikai szinten megmutatkozó többletet, amely a fordított magyar szövegben megjelenik", de nem meggyőző számomra, az ún. "automatikusan elvégezhető vagy elvégzendő műveletek" kihagyása az elemzésből. Az a példa amit felhoz (*morning – reggel/délelőtt*) tipikus példája a szemantikai többletnek, az átlagos fordító említésének pedig nincs értelme akkor, ha Göncz, Osztoivits, Bart és Tandori fordításokat elemez. Jó lenne néhány példát látni a kihagyott műveletekre.

A 16 műveletet a 76. oldalon található táblázatban 5 csoportra osztja, aszerint, hogy az explicitációs művelete milyen nyelvi szinten fordul elő. A táblázattal kapcsolatban az alábbi kritikai megjegyzésünk van: nem világos, hogy az ötödik szint elnevezése miért "szövegen és nyelven kívüli elemek szintje", a "nyelven kívüli" rendben van, de mit jelent a "szövegen kívüli", és akkor, hol a "szövegszint"? Hiszen az idetartozó négy explicitációs művelet közül pl. a diskurzusszervező elemek betoldása nyilvánvalóan a szövegszinthez tartozik.

A táblázat után következnek a 16 művelet részletes elemzése, azaz a számszerű adatok értelmezése, magyarázata, ami rendkívül érdekesítő olvasmány, és bőséges alapot nyújt a vitára, az adatok másféle értelmezésére.

A központosítás megváltoztatása (1. explicitációs művelet) című alfejezetből az derül ki, hogy a kettőspont, a pontosvessző, gondolatjel számszerűleg is több az FMK korpuszban mint az EAK-ban (csak a zárójel számát nem nő). Ez nagyon érdekes adat, a 79. és 80. oldalon található ábra jól szemlélteti az írásjelek számának növekedését mindkét stílusban (az ábrához egyébként jó lenne jelmagyarázatot fűzni), de a szerző mindjárt az elején elkedvetleníti az olvasót a következő kijelentéssel: "Hogy az írásjelek számának növekedése milyen arányban írható az angol és a magyar nyelv központosításbeli különbségeinek és milyen arányban a fordítás=kohézivebb szöveg számlájára, itt nem dönthető el" Akkor miről szól a dolgozat? Nem éppen erről?? Szerencsére, ezután a szerző végigmegy a betoldások és módosítások egyes esetein, elemzi és magyarázza őket. De a betoldások közül csak a zárójel és a kettőspont betoldására kapunk magyarázatot. A pontosvessző betoldásának nem szentel külön alfejezetet a szerző, pedig érdekes lenne a magyarázat. Ugyancsak nem magyarázza a gondolatjelek számának növekedését, pedig annak a szépirodalmi szövegekben nagyon egyszerű a magyarázata: a dialógusok jelölésének tipográfia különbségei. Tehát itt nincs szó explicitációról.

Nem kapunk adatokat arról, hogy a vesszők száma nő-e az AM fordításban, pedig ennek meg kellene történnie két okból is: (1) az angolban a vonatkozó mellékmondat előtt nem kell kitenni a vesszőt, a magyarban igen, (2) a tagmondatok számának növekedésével az AM fordításban természetesen együtt jár a tagmondatokat a magyarban kötelezően elválasztó vesszők számának növekedése is. Az (1) a fordítástól független kontrasztív nyelvészeti különbség, a (2) csak a fordítás folyamatában realizálódó különbség. Az (1) nyilván nem eredményez explicitebb a szöveget, a (2) igen, és ezt jól jelezhetné a kötőszó előtti vessző.

A mondathatárok megváltoztatásának (2. explicitációs művelet) kapcsolata az explicitációval érdekes téma, a magyarázó kötőszavak betoldása (3. explicitációs művelet) az explicitáció tipikus esete, bár mint a konkrét adatokból kiderül az eredetiben meglévő magyarázó kötőszavak módosítása esetében minden esetben külön kell mérlegelni, hogy ténylegesen explicitációról van-e szó (ezt a szerző meg is teszi).

Ezzel átlépünk a következő szintre, amit a szerző "lexikai-grammatikai kapcsolatok" szintjének nevez, és amin belül öt explicitációs műveletet vizsgál: lexikai ismétlés (4. explicitációs művelet), grammatikai párhuzamosságok (5. explicitációs művelet), elliptikus szerkezetek kiegészítése (6. explicitációs művelet), helyettesítések visszaállítása (7. explicitációs művelet), nominalizáció (8. explicitációs művelet). Ebben a részben a szerző azokat a kategóriákat használja, amelyeket Haliday-Hasan az angol szövegek kohézív

eszközeinek leírására állított fel, és megvizsgálja, hogy mi lesz ezekből a kohézív eszközökből a magyarban: pl. az angol elliptikus szerkezet esetében az ellipsis megszűnik a fordításban, amitől a fordítás explicitébb lesz, de (!) és itt egy fontos kérdés vetődik fel: vajon egyúttal csökken a kohéziója is? Mindez felveti az explicitáció és a kohézió összefüggésének általánosabb problémáját. Kíváncsi lennék ezzel kapcsolatban a dolgozotíró véleményére.

Nagyon érdekes a 8. explicitációs művelettel, a nominalizációval kapcsolatos névmás-főnév átváltás gyakorisági adatokkal való bizonyítása: pl. a Darwin szöveg esetében az angol szövegben a 10. helyen található *Paley* tulajdonnév a magyar fordításban az első helyre kerül. A Capote szöveg esetében az angolban első helyen a *she* személyes névmás áll, míg a magyar fordításban az *ő* csak a 9. helyet foglalja el, a *Jaime* tulajdonnév pedig a 7. helyen szerepel.

A következő szint a szószerkezetek szintje: ahol két explicitációs műveletet vizsgál a szerző: a *lévő való, kapcsolatos* típusú szófajváltók betoldását (9. explicitációs művelet) és a *közötti belüli* típusú szófajváltók betoldását (10. explicitációs művelet). A deszemantizálódott vagy funkcionális melléknévi igenevek betoldása az AM fordítás egyik tipikus művelete, a műveletről magáról már mindent sokszorosan leírtak, csak éppen a gyakoriságáról nem tudunk eddig konkrét adatokat. Itt tehát érdemes lenne elmondani, hogy összesen hány ilyen szó került bele a 800 angol mondat magyarra való fordításába, és pontosan melyek voltak azok

Mondatszinten két explicitációs műveletet vizsgál a szerző a kötőszavak betoldását (11. explicitációs művelet) és a kötőszó+utalószó betoldást (12. explicitációs művelet). Az elhagyható utalószókkal kapcsolatban kíváncsi lennék, lehet-e statisztikailag is igazolni azt, hogy a fordítók inkább a túljelölés mint az elhagyás felé hajlanak.

És végül az utolsó csoportba (ennek elnevezésével kapcsolatos kételyeimet már említettem) négy művelet tartozik: lexikai magyarázó betoldás (13. explicitációs művelet), diskurzuspantikulák betoldása (14. explicitációs művelet), szituatív betoldás (15. explicitációs művelet), és reáliák fordítása (16. explicitációs művelet). Az utóbbinak más, kissé műveletszerűbb nevet kellene adni.

Míg a hatodik fejezetben a szerző az angol eredetihez viszonyítva mutatta ki a fordított szöveg explicitiségét (relatív hipotézis), a hetedik fejezetben a fordított magyar szöveg explicitébb jellegét eredeti vagy autentikus, azaz nem fordítás eredményeképp keletkezett magyar szövegekkel való egybevetés segítségével próbálja meg kimutatni (abszolút hipotézis). Fontos különbségtétel, hogy míg az előző fejezetben műveleteket vizsgált a szerző (legalábbis azokra következtetett az angol eredeti és a magyar fordítás egybevetéséből), most szövegjellemzőket vet egybe. Az eredeti és a fordított magyar szövegek esetében öt szövegjellemzőt vet egybe négy hipotézis alapján. Az öt szövegjellemző a következő: központosítás, kötőszóhasználat, utalószó+kötőszó kapcsolat, szófajváltók, diskurzuspantikulák. A négy hipotézis pedig a következő:

- (1) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az FMK-ban mint az EMK-ban.
- (2) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az TMK-ban mint az SZMK-ban.
- (3) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az FTK-ban mint az ETK-ban.
- (2) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az FSZK-ban mint az ESZK-ban.

A szövegjellemzők kiválasztásával egyetértek, a négy hipotézissel kapcsolatban viszont van két kérdésem. Az első kérdésem: van-e értelme a (3) és a (4) hipotézis elkülönítésének, mikor az tulajdonképpen

benne foglaltatik az (1)-ben. A második kérdés: milyen relevanciája van a fordított szövegek jellegzetességére nézve (2) hipotézisnek, azaz mit nyerünk azzal, ha igazolódik, hogy a vizsgált szövegjellemző többször fordul elő a magyar tudományos szövegekben mint a magyar szépirodalmi szövegekben?

A hatodik fejezet egyik legérdekesebb része a FMK és a MMK type/token arányainak egybevetése. Ezzel egy másik feltételezett fordítási univerzálét lehet tesztelni: azt hogy a fordítás folyamán lexikai szegényedés, egyszerűsödés megy végbe. Az ARRABONA korpusz magyar-magyar részére kiszámolt type/token arányok alapján a az FMK szókészlete valóban szegényebb mint a EMK-é (58,5 - 63,5). Kár, hogy ez a fejezet ilyen rövid, pedig a lexikai szegényedés kimutatása jelentős eredmény. Kíváncsi lennék az angol korpusz type/token arányaira is. Az összefoglalásban még egy érdekes eredményt fogalmaz meg megint csak nagyon röviden a szerző: azt, hogy a fordított magyar korpuszban a TT arány tekintetében nagyobb a különbség tudományos és a szépirodalmi szövegek mint az eredeti magyar korpuszban. P.V. megfogalmazását idézve: "a két műfaj között eredetileg meglévő különbség a fordítás során 2%-al megnő". Itt én helyesebbnek tartanám, ha nem növekedésről, hanem két állapot regisztrálásról beszélünk, mert folyamatról csak angol-magyar irányban beszélhetünk, a magyar-magyar egybevetés csak statikus szövegtulajdonságokat tükrözhet, de az eredmény így is érdekes. Adatokat szolgáltat a fordítás folyamatát vizsgáló kutatások egyik legizgalmasabb kérdésére az explicitáció és a szimplifikáció összefüggéseire. A fordítási univerzálék kutatása most annyira kurrens téma, hogy ez utóbbi eredmény nemzetközi szinten is érdeklődésre tarthat számot.

Még néhány apróbb kritikai megjegyzés: a nálam lévő példányból hiányzik a függelék egy része, és ugyancsak nem találtam meg az eredeti magyar korpusz szerzőit. Adatkezelési tanács, hogy a kódjelek és kódszámok méltatlanul elrejtik a szerzőket és a fordítókat, pedig az írók és fordítók nevének kiírása nem növelte volna jelentősen a terjedelmet. Csak egyéni kíváncsiság, hogy a fordításnyelv jellegzetességeinek feltárása közben kirajzolódott-e P.V. számára a fordítók egyéni stílusa?

Összefoglalva, a fentiek alapján az a véleményem, hogy P.V. dolgozata mind módszereit mind eredményeit tekintve jelentős hozzájárulás a Magyarországon folyó fordításkutatáshoz. A kutatási módszer tekintetében a számítógéppel elemezhető kétnyelvű és egynyelvű párhuzamos korpusz felépítése Magyarországon úttörő vállalkozás. Az eredmények tekintetében pedig mind az angol-magyar fordításban végbemenő explicitációs műveletek tipológiájának leírása, mind a fordított magyar korpusz és az eredeti magyar korpusz különbségeinek kimutatása jelentős újdonságnak tekinthető a magyar és a nemzetközi fordítástudományi szakirodalomban egyaránt. Ez utóbbi számára a korpusz növelése természetesen mindenképpen kívánatos lenne. Mindezek alapján a dolgotat **summa cum laude** minősítéssel javaslom elfogadásra.